

Előszó

Kecskeméti Gábor

A Magyar Tudományos Akadémia 2025-ben ünnepli alapításának 200. évfordulóját. Ebből az alkalomból készítettük el könyvünket, amely szabatosan, mégis közérthetően beszéli el az intézmény fennállásának kétszáz éves történetét, gazdag képanyaga pedig szemléletessé is teszi a történeteket.

Egészen bizonyos, hogy egy évfordulás megemlékezésnek nem szabad megmaradnia a ceremoniális, kötött, formális keretek között. Amikor az Akadémia évfordulójára emlékező, sok száz eseményből álló rendezvénysorozat és a hozzájuk kapcsolódó számos kiadvány előkészítését megkezdtük, abban a reményben tettük, hogy legalább a magyarországi tudománytörténetről és a tudományok mindenkori megszervezésének intézménytörténetéről új, átfogó képre tehetünk majd szert. Így is történt: alapvető történet-tudományi szintézis készült el az Akadémia összes eddigi elnökének és főtitkárának törekvéseiről és tevékenységéről, s hasonló nagy áttekintés íródott az intézmény mindenkori anyagi alapjainak megteremtéséről, támogatóiról, a magyarországi tudományművelésért áldozatokat hozó személyekről és társadalmi rétegekről, csoportokról. A jelen kötet egy része szintén alap kutatások eredményeit közli, főként a 20. század közepe óta eltelt időszak egyes adatai és történetei először kerülnek rendszeres összegzésre.

Az évfordulóra való készülődés hozama azonban messze meghaladta ezeket a várakozásokat is. Bebizonyosodott, hogy aki a múltba tekint, annak valamilyen módon a jelenét is látnia, értékelnie kell, sőt a jövő felé mutató mozgásokat is meg kell pillantania, köztük mind a történetből szervesen következő, mind a korábban be nem váltott további lehetőségeket. Milyen tanulságokat látunk máris?

A világ számos más, tudományos és művészeti akadémijától eltérően a Magyar Tudományos Akadémiát (eredeti nevén Magyar Tudós Társaságot) nem fejedelmi alapító aktus, hanem közadakozás hozta létre a 19. század első harmadának végén. A társaság felállítására és működtetésére irányuló felajánlások a magyar rendi országgyűlés főúri és nemesi résztvevőinek körében kezdődtek 1825-ben, majd jóval szélesebb körre terjedtek ki; a társaság felállításáról szóló törvény 1827-ben született meg, a tényleges tevékenység kezdete pedig az 1830. esztendő. Ez az alapí-

tási időszak mélyen meghatározta az első évtizedek működését. Az intézményt törvénybe iktató 1827. évi XI. törvénycikk „A hazai nyelv művelésére fölállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról” címet viseli, s rögzíti, hogy az alapítás „a hazai nyelvnek nemcsak terjesztésére, hanem a tudományok és művészetek minden nemében leendő kiművelésére is” irányul. E célkitűzés kezdettől fogva összekapcsolódott a mind a nyelv pallérozásában, mind a nemzeti kultúra képviselésében kitüntetett jelentőségű szépirodalom alkotó művelésével és a magyar irodalmi múlt történeti nyilvántartásával, rendszerezésével. Az Akadémia 1830-ban megválasztott első tagjai között ott találjuk legalább két emberöltő magyar irodalmának meghatározó vagy jellegzetes művelőit, közöttük a magyarság kulturális identitására máig alakító hatással bíró nemzeti klasszikusokat. A megalapítását követő évtizedekben az Akadémia mindekelőtt a magyar nyelvi mozgalmat, a szépirodalmat, a bölcsészeti tudományokat és a jogtudományt karolta fel, mozdította elő, elsődlegesen a magyar nemzeti kultúra kiterjesztése, a nemzeti múlt feltárása, a nemzeti közpolitika jogi kereteinek megalkotása céljából. A természettudományoknak a nemzetközi tudományos élettel párbeszédet folytatni képes kiművelése, intézményes alapjaik megteremtése és megerősítése csak a 19. század utolsó évtizedeiben jelentkezett ezekkel egyenrangú célkitűzésként; a tudományok egyetemes művelésének ma oly természetes igénye egy következő korszak a testületet nem csekély mértékben újraorientáló törekvéseinek eredményeként jelent meg hangsúlyosabban. Innentől fogva vált kiegyensúlyozottabbá az a kettős küldetés, amelyet a ma is hatályos akadémiai törvény preambuluma nyitó mondata ír le: „A Magyar Tudományos Akadémiát a nemzet a magyar nyelv ápolására, a tudomány szolgálatára hozta létre.”

A 19. század első fele Közép-Európában a modern nemzetek és a hozzájuk kapcsolódó nemzeti identitások kialakulásának időszaka. Ez közjogi értelemben is igaz; nem véletlen, hogy az Akadémia megalapításának éve a magyar történelem tagolására szolgáló egyik korszak hagyományos kezdete, s ezt a korszakot reformkornak nevezik, a magyar állam modern intézményeiért folyó küzdelem időszakának

tartják. A magyar állam politikai, jogi, közgazdasági kerekeit kialakító tudósok jelentős részben az Akadémia tagjai közül kerültek ki. A magyar nemzet kulturális identitásának, történelmi tudatának, irodalmi, szellemi és művészeti hagyományainak a kialakításában és megformálásában pedig a magyar állam hosszú évtizedekig nem is rendelkezett más olyan nemzeti intézménnyel, amely erre a kivételes feladatra vállalkozhatott volna. A modern magyar nemzetnek és a Magyar Tudós Társaságnak egy a születésnapja, közös a története. Az intézmény máig megőrizte ebből fakadó, különleges hitelességét és tekintélyét; minden közvélemény-kutatás évtizedek óta rendületlenül a legelfogadottabb, legnagyobb presztízsű intézményként azonosítja.

A 20. században már nem maradhatott volna fenn az Akadémia, ha nem részesül az állami költségvetésből évente folyósított támogatásban. Saját vagyonát világháborúk és az azokat követő inflációk tizedelték meg, élték fel, majd a kommunista berendezkedés kárpótlás nélkül elvette földjeit, épületeit. Ekkor úgy tűnt, hogy a tudományos élet szervezéséből, irányításából is teljesen kiszorítják; a Magyar Kommunista Párt szovjet mintára egy országos tudományos tanács felállításával kívánta perifériára szorítani. Tagságának csaknem felét megfosztották akadémikusi jogaitól, a művészeket befogadó alosztályát feloszlatták. Végül az eredeti szándék ellenkezője történt: a tisztogatáson átesett Akadémia már alkalmas volt arra, hogy a kommunizmus évtizedeiben mintegy tudományos minisztériumként működjék. Ez volt az az időszak, amikor felépítette kivételes jelentőségű, a bölcsészet-, a társadalom-, a természet- és a műszaki tudományok legszélesebb körét felölelő, az alapkutatásokra koncentráló kutatóhálózatát.

1990-ben, a kommunista uralmat követő rendszerváltáskor az Akadémia is alapvető változásokon esett át. 1949-ben kizárt tagjait – nagyrészt posztumusz – rehabilitálta, tagságukat helyreállította; a művészetek befogadására társintézményt alapított, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiát. 1994-ben olyan új akadémiai törvény lépett hatályba, amely a Magyar Tudományos Akadémia működését köztestületi alapra helyezte, vagyis képviseleti elven helyet biztosított benne a tudomány valamennyi magyarországi művelőjének. Testületei, bizottságai azóta a szakmai

erők legszélesebb körű bevonásával szerveződnek meg, s az egyes tudományterületek szakmai önrendelkezését biztosító munkát végeznek. Emellett a kutatóhálózat is az Akadémia irányítása alatt maradt, munkájának dinamizálására, hatékonyságának fokozására több reformintézkedés történt.

2019-ben az Akadémia elveszítette kutatóintézetait: csaknem teljes körű hazai elutasítás és jelentős nemzetközi tiltakozás ellenére a kutatóhálózatot a magyar kormány leválasztotta róla, s azóta más formában való működtetésének módját keresi. Az Akadémia még ugyanabban az évben megújította küldetésnyilatkozatát; új jogi lehetősége birtokában, kérésükre, pályázati úton a magyarországi kutatóhelyek kiválóságát értékeli és tanúsítja; továbbra is részt vesz a tudományirányításban, saját és átruházott forrásokból pályázatokat működtet a tudományos könyv- és folyóirat-kiadás finanszírozására, a szakmai tudományos társaságok fenntartására, nemzetközi konferenciák hazai szervezésére és külföldi konferenciákon való részvételre, a kutatónők karrierjének előmozdítására, a határon túli magyar kutatóhelyek támogatására, kiválósági pályázatokon Bolyai-ösztöndíjat ítél oda egyéni kutatóknak, a nagyon kompetitív Lendület-pályázatokat pedig olyan kutatócsoportoknak szánja, amelyek a European Research Council nemzetközi pályázati megmérettetésére készülhetnek fel ebben a formában. Nemcsak a székház falain belül nyüzsög tehát az élet, hanem a teljes magyar kutatói közösség újradinamizálásában, forrásokhoz juttatásában, minőségének erősítésében, életpályamodelljeinek kialakításában meghatározó szerepe van az Akadémiának.

A lankadatlan tevékenység magabiztos, nyugodt ereje. A nemzeti közösség hasznára való törekvés öntudata. A nemzetközi tudományos és tudományszervezési, tudományirányítási trendekkel való egyenértékű partnerség kiegyensúlyozottsága. Mindezek az Akadémia mai jellemzői. A kétszáz éves történet összes tapasztalata egybevág: a tudomány szakmai és etikai mércéivel, a nemzeti és az emberi közösség javára véghez vitt, következetes és fáradhatatlan cselekvésnek ma sincs alternatívája, és nemigen tehető ennél vonzóbb ajánlat a társadalom javára.

2025. május